

Van-e az angolban mellékhangsúly?

Szigetvári Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, ORCID 0000-0001-6045-2859¹

Many descriptions of English distinguish between primary, secondary, possibly tertiary, or even quaternary stress. This paper argues that such distinctions are unnecessary, in fact, any vowel in English is either stressed or unstressed, there is no other option. Besides its simplicity, such a hypothesis is supported by changes in stress prominence in phrases (the rhythm rule), as well as a number of phonological phenomena sensitive to stress, none of which make it necessary to distinguish between different levels of stress.

Keywords: word stress, stress degrees, English, vowel reduction, post-tonic stress

Kulcsszavak: szóhangsúly, hangsúlyszintek, angol, magánhangzósrövidítés, poszttonikus hangsúly

A nyelvben (a világban) a tulajdonságok nagy többsége nem kétértékű, fekete és fehér, igen és nem, hanem két (vagy akár több) szélső érték közötti átmenet. Az agyunk viszont könnyebben dolgoz fel adatokat úgy, ha ezeket a tulajdonságokat valamelyik szélső értékükbe egyszerűsíti. Ezek az egyszerűsítések sokszor vezetnek tévútra, ami a világban komoly veszélyeket okozhat, a nyelvben szerencsére kevésbé.

Maradjunk tehát csak viszonylag ártatlan nyelvi példáknál, mondjuk a szavak szófajokba sorolásánál. Bizonyos szavak a főnévség és a melléknévség közötti skálának inkább az egyik vagy inkább a másik végére helyezhetőek, míg más szavak a kettő között vannak. A *bak* például egy főnévszerű főnév. Ez többek között abból látszik, hogy a középfokú alakja (*bakabb?*) alig használatos: a Szószablya (Halácsy 2003) nem is ad rá találatot. A *vad* viszont egészen melléknévszerű (*vadabb*-ból 498 találat), a *vak* pedig ilyen szempontból a kettő között van (6 *vakabb*). Ezek a különbségek leginkább a szavak jelentéséből fakadhatnak. Azonban még a legmelléknévibb *vad*-nak is van főnévi tulajdonsága. Mindhárom szót használhatjuk előzmény nélkül egy főnévi csoport fejeként: *bejött egy bak/vak/vad* (szemben mondjuk ezzel: *?bejött egy új*). A *vak* főnévszerűségét mutatja a többesszám, a birtok és a tárgyeset toldaléka előtti kötőhang is: *bakok/bakom/bakot*, *vakok/vakom/vakot*, de *vadak/vadam/vadat* stb. Azt mondhatjuk tehát, hogy a *bak* a főnévségnek sok, a melléknévségnek kevés (esetleg nul-

¹ Köszönettel tartozom a cikk számomra ismeretlen bírálóinak, az NKFIH-nak (119863 számú pályázat), továbbá Soros Györgynek.

la) jellemzőjével bír, a *vak*-ban több, a *vad*-ban pedig még több melléknéviség van, de mégis mindhárom szó használható prototipikus főnévi helyzetben, szemben az *új*-jal, ami nem. Mindezek ellenére a legtöbb nyelvtanító (és az ilyesmin eltűnődő nyelvhasználó) igyekszik a *vak*-ot vagy a *bak*-kal a főnevek, vagy a *vad*-dal és az *új*-jal a melléknevek közé sorolni, vagy pedig a két esetet szétválasztani a *vak* főnévre és a *vak* melléknévre.

Hogy közelítsünk a témánkhoz, vegyük a hangokat, közelebbről a zörejhangokat. A zöngés–zöngétlen skálán több fokozatot különböztethetünk meg. Ezeket jellemezhetjük a zöngékezdettel és leírhatjuk betűkkel: nagyon zöngés [mb], zöngés [b], zöngétlen [p], nagyon zöngétlen [ph]. Sok nyelv leírásánál azonban csak zöngésről és zöngétlenről beszélünk (és erre jellemzően a *b* és *p* jeleket használjuk), részben függetlenül attól, hogy az adott nyelv adott hangja a skálán hol található. Az angol esetében például a [b]-t mindig *b*-nek, egyes [p]-ket *p*-nek, másokat *b*-nek elemzünk, míg a [ph]-t mindig *p*-nek (l. Szigetvári 2019). Hogy egy *b* vagy *p* egy adott környezetben hogyan jelenik meg, az természetesen megjósolható.

A magánhangzók esetében a nyelvállás felső–alsó skáláján helyezkedik el az *í–é–e–á* sor. Ebben az esetben azonban nem egyszerűsíthetünk a skála szélső (vagy bármelyik) értékeibe, mert itt a skála összes tagja egymással szembenáll, a különbségeik szavakat különböztetnek meg: *kín–kén–ken–kán*. Ez nincs így az angol zörejhangok esetében, ezért ott megtehetjük, hogy csak zöngésről és zöngétlenről beszélünk.

Az angol szóhangsúly sok leírása szerint (pl. Chomsky – Halle 1968, Halle – Vergnaud 1987, Wells 1990, Giegerich 1992, Burzio 1994) szintén skaláris tulajdonság, azaz egy-egy magánhangzó nem csak hangsúlyos vagy hangsúlytalan lehet, hanem a hangsúlyok között erőssorrend van, az egyik hangsúly erősebb a másiknál. Halle – Vergnaud (1987) például három, Wells (1990) viszont öt különböző hangsúly-szintet tart szükségesnek megkülönböztetni. Ladefoged (1975) rámutat, hogy felesleges az angol hangsúlynak ennyi szintjét feltételezni. Ebben a cikkben Ladefoged álláspontja mellett érvelek: elég a hangsúlyt egy skála két szélső értékébe egyszerűsíteni: egy adott magánhangzó az angolban vagy hangsúlyos, vagy hangsúlytalan. A feltételezett hangsúly-szintek egymástól megjósolható módon különböznek. Azonban Ladefogeddel szemben azt gondolom — és próbálom bizonyítani —, hogy bizonyos magánhangzók minden esetben hangsúlyosak. Ladefoged azt állítja, hogy a szó/mondat legerősebb hangsúlya az utolsó is egyben. Más jelek viszont arra mutatnak, hogy ez nem igaz, ez után is vannak olyan magánhangzók, amelyekre hangsúly esik.

Sok szerző, aki a hangsúllyal foglalkozik, a szótag tulajdonságának tartja a hangsúlyt (pl. Hayes 1995:49sk.). Halle – Vergnaud (1987:49, 61, 193) viszont amellet érvel, hogy a hangsúlyt ennél kisebb egységek, mégcsak nem is a magánhangzók, hanem a morák hordozzák, mert vannak nyelvek, amelyek meg

tudnak különböztetni egy az első felén hangsúlyos hosszú magánhangzót egy a második felén hangsúlyostól. Mivel az angol nem ilyen, a hosszú magánhangzók itt egységesen hangsúlyosak, és mivel magánhangzókra egészen biztosan hivatkozni kell egy fonológiai elemzésben,² szótagokra (és morákra) viszont nem feltétlenül, a hangsúlyt az előbbiek tulajdonságának veszem ebben a cikkben, szótagokról és morákról nem esik szó. Ennek megfelelően a hangsúlyjelet sem az adott szótag elé, hanem a hangsúlyt hordozó magánhangzó-jelre teszem, ahogy az a helyesírásban jelölt hangsúlynál megszokott.

1. A hangsúly és a magánhangzók

A hangsúly akusztikai jellemzőit nehéz pontosan meghatározni. Egy hangsúlyos magánhangzó lehet hangosabb, magasabb (vagy alacsonyabb) hangmagasságú, vagy hosszabb, mint egy hangsúlytalan, illetve ezeknek tetszőleges kombinációja. A beszéd hallgatója ezekből a jelekből következtet arra, hol a hangsúly (Ladefoged 1975:93).

Abból, hogy a hangsúlyos magánhangzó hangossága, hangmagassága vagy hossza eltér a környezetétől, következik, hogy a hangsúly viszonylagos, a hangsúlyos magánhangzó az előtte vagy utána állóhoz *képest* hangsúlyos. Ezért például az angol szótárak nem jelölik az egyszótagos szavakon a hangsúlyt, hiszen nincs mihez képest hangsúlyosnak lennie egy ilyen helyzetben álló magánhangzónak. A 16. lábjegyzetben ez ellen a gyakorlat ellen érvelek, vagyis azt állítom, hogy önmagában álló magánhangzó is lehet hangsúlyos vagy hangsúlytalan. A hangsúly feltételezett viszonylagossága abban is bizonytalanságot okoz, hogy ki mit tekint hangsúlyosnak. Ladefoged és vele együtt a britnek nevezhető hagyomány (Jones 1917, Gimson 1977) például a főhangsúly után már nem tartja hangsúlyosnak az azonos szón belüli hangsúlyokat (*atoll* [átol],³ *acrobat* [ákrəbat] 'akrobata') vagy a főhangsúlyt közvetlenül követő hangsúlyt még ösz-

² Az egyszerűség kedvéért „magánhangzónak” nevezem a szonórussági csúcsokat, azaz a szótagmagban található hangot. Az angolban itt mássalhangzók is előfordulhatnak, de csak akkor, ha nem esik ide hangsúly. Egyes nyelvváltozatokban akár a [r] is előfordulhat hangsúlyosan (*bird* [bɛːd] vagy [bɪd] 'madár').

³ Nem adok fordítást azokhoz a szavakhoz, amelyek magyarul azonos alakban és jelentéssel megvannak. Éles ékezettel a fonetikailag erősebb, tompával a gyengébb hangsúlyt jelölöm. A magánhangzók átírására egységesen az **i**, **e**, **a**, **ə**, **o** és **u** jeleket használom, ezeknek főleg fonetikai részletességű variánsai (pl. **ɪ**, **ɛ**, **ɔ**, **ʊ**) helyett. A *fleece* és *goose* magánhangzóit Jones (1917) óta hosszú monoftongusnak szokás átírni, ezeknél visszatérek Sweet (1900) elemzéséhez: [ij]-nek, illetve [uw]-nak tekintem őket (l. még Lindsey 2012). A *near*, *square*, *force* és *cure* magánhangzóit viszont egységesen hosszú monoftongusnak veszem (Jones 1960, Upton 1995, Lindsey 2012, Szigetvári 2015), némiképp megelőlegezve a brit angolban jelenleg folyó hangváltozások várható eredményét.

szetett szavakban sem (*snowfall* [snəwfo:l] 'hóesés'), míg az amerikai szerzők némelyike mindenhol jelöli a hangsúlyt ([átòl], [ákrəbàt], [snəwfò:l], Merriam-Webster 2019), mások meg hol igen, hol nem ([átol], [ákrəbàt], [snəwfò:l], Kenyon – Knott 1953).⁴

Szóhangsúlyról tulajdonképpen félreértés beszélni. Amikor azt vizsgáljuk, hogy egy szóban mi hangsúlyos és mi nem, az adott szót jellemzően önmagában ejtjük ki. Ekkor azonban egy nagyobb intonációs egység prozódiaját tesszük rá: úgy ejtjük ki, mintha egy mondat lenne. Azaz ilyenkor nem a szó, hanem egy mondat hangsúlyviszonyait tapasztaljuk és vizsgáljuk (Ladefoged 1975:95). A továbbiakban tehát hangsúlyon nem az adott intonációs egység legerősebb hangsúlyát értem, hanem bármit, ami hangsúlyos *lehet*. De már most megjegyzem, hogy ez sem jó definíció, mert egyfelől vannak olyan hangsúlyos magánhangzók, amelyekre sohasem esik a mondathangsúly, másfelől megfelelő szövegkörnyezetben szinte *bármi* lehet hangsúlyos. Ezt az ellentmondást igyekszem a továbbiakban feloldani.

Az angolban — szemben a magyarral — a magánhangzó minősége, sőt a hangsúlyos magánhangzót megelőző mássalhangzó minősége és még az azt megelőző magánhangzóé is összefügg a hangsúllyal.⁵ Először az angol magánhangzórendszerrel és az egyes magánhangzók hangsúlytól függő eloszlásával érdemes megismerkednünk. Az 5.1. és 5.2. pontokban térünk vissza a mássalhangzókra, az 5.3. és 5.4. pontokban a hangsúlyos magánhangzót megelőző magánhangzókra.

A leíráshoz az angol magánhangzó-rendszernek egy minimalista elemzését alkalmazom. E szerint a kettőshangzók egy magánhangzó és egy siklóhang kapcsolatai (azaz nem kettőshangzók), tehát *try* [t+r+a+j] 'próbál', *new* [n+j+u+w] 'új', *woe* [w+ə+w] 'bánat'. A brit hagyomány szerint az ʌ jellel átírt magánhangzó pedig valójában az [ə] hangsúlyos változata, tehát *cut* [kát] 'vág' (Szigetvári 2018). Az itt dióhéjban bemutatott elemzés mellett részletesen érveltem e folyóirat korábbi kötetében (Szigetvári 2017).

Az 1. ábrában bemutatott hat rövid és hat hosszú magánhangzó mellé egy-egy példaszót is adunk. Ezek a példaszavak az adott magánhangzók szokásos

⁴ Az idézett szótárakból csak a hangsúly helyét és erősségét veszem, az átírást az ebben a cikkben használthoz alakítom.

⁵ Még a magánhangzó után következő mássalhangzó is összefügg azzal, hogy esik-e hangsúly. a magánhangzónkra, bizonyos helyzetekben bizonyos mássalhangzók és mássalhangzó-kapcsolatok előtt mindig hangsúlyos a magánhangzó: például a *September* első magánhangzója hangsúlyos és nem is lehetne hangsúlytalan, a *December* első magánhangzóján viszont nincs hangsúly. Ennek részleteibe ebben a cikkben már nem megyünk bele.

„nevei” (pl. Wells 1982).^{6,7} Mivel a hagyományosan kettőshangzónak elemzett hangokat: [ij] (*fleece* ’gyapjú’), [ej] (*face* ’arc’), [aj] (*price* ’ár’), [oj] (*choice* ’választás’), [aw] (*mouth* ’száj’), [əw] (*goat* ’kecske’) és [uw] (*goose* ’liba’), itt egy rövid magánhangzó és a [j], illetve [w] kapcsolatának tekintjük, (1) alatt a teljes angol magánhangzó-készlet szerepel.

(1) Az angol magánhangzók

rövid			hosszú		
[i] <i>kit</i>	[ə] <i>strut</i>	[u] <i>foot</i>	[i:] <i>near</i>	[ə:] <i>nurse</i>	[u:] <i>cure</i>
[e] <i>dress</i>	[a] <i>trap</i>	[o] <i>lot</i>	[e:] <i>square</i>	[a:] <i>start</i>	[o:] <i>north</i>

A hosszú magánhangzók mindig hangsúlyosak, a továbbiakban tehát csak a rövidekkel foglalkozunk. Mivel nem teszünk különbséget a hagyományosan [ʌ] és [ə] jellel átírt magánhangzók között — ahogyan például Merriam-Webster (2019) sem tesz —, egy angol szóban bármelyik magánhangzóra eshet hangsúly.⁸ Azonban csak olyan magánhangzó jöhet szóba hangsúlyhordozóként, ami nem a szó végén áll, azaz mássalhangzó követi.⁹ A hat rövid magánhangzó közül egyedül az [ə] állhat szó végén, és ebben az esetben mindenképpen hangsúlytalan is. Mindig van hangsúly az alsó sor magánhangzóin, az [e]-n, az [a]-n és az [o]-n. Ez összefügg egy az angolban korábban működő szabállyal, ami a hangsúlytalan magánhangzókat redukálta (elsorvasztotta) [ə]-vé vagy [i]-vé: a *salad* ’saláta’ a korábbi [salad]-ból így lett a mai [saləd], míg a *village* ’falu’ [viladʒ]-ból [vilidʒ].¹⁰

⁶A jelentéseik: felső sor: ’készlet’, ’gyámfa’, ’lábfej’; ’közel’, ’ápoló’, ’gyógyít’; alsó sor: ’ruha’, ’csapda’, ’nagy mennyiség’; ’négyzet’, ’kezdet’, ’észak’.

⁷A brit angolból eltűnőben van a hosszú [u:], a beszélők egy része összevonja az [o:] -val (*cure* [kjo:]), egy másik része az [ə:] -vel ([kjə:]). Ez a részlet számunkra itt érdektelen.

⁸Akik mindkét jelet használják (pl. Gimson 1977, Wells 2008, Kenyon and Knott 1953), a hangsúlyosra az [ʌ], a hangsúlytalanra az [ə] jelet, azoknak a [ə] mindig hangsúlytalan: pl. *butter* [bʌtə] ’vaj’, itt [bətə]. Ez a gyakorlat azonban következtelen, mert az [i] esetében nem különböztetik meg ugyanezek a szerzők a hangsúlyos és hangsúlytalan változatot: pl. *mimic* [mímik] ’utánoz’. Bolinger (1986) a kevés kivételek egyike, aki erre is, sőt a két [u]-ra is más-más jelet használ.

⁹A jelen elemzés szerint magánhangzót magánhangzó nem követhet egy angol szóban, hiszen magánhangzó előtt csak „kettőshangzó” fordulhat elő, azok pedig mind magánhangzó+mássalhangzó kapcsolatok.

¹⁰A franciából való átvételükkor ezeknek a szavaknak a hangsúlya a második szótagon volt, az angolban került át az elsőre, és ezt követte a magánhangzó-sorvadás: [salád] > [sálád] > [sáləd]; [viládʒ] > [víládʒ] > [vídʒ].

A felső sor rövid magánhangzói előfordulhatnak hangsúlyosan és hangsúlytalanul is. A hangsúlytalan [i] gyakori a szóvégi palatális és veláris mássalhangzók előtt: *banish* [bániʃ] 'száműz', *ostrich* [óstritʃ] 'strucc', *manage* [mánidʒ] 'kezel', *city* [sítiʃ] 'város', *panic* [pániʃ], *viking* [vájkiŋ]. Egyéb környezetekben a hangsúlytalan [i]-t egyre többször felváltja a hangsúlytalan [ə]: *chicken* [tʃíkin] vagy [tʃíkən] 'csirke', *ticket* [tíkit] vagy [tíkət] 'jegy', *hatred* [héjtrid] vagy [héjtrəd] 'gyűlölet', *Horace* [hóris] vagy [hórəs] 'Horatius', *victim* [víktim] vagy [víktəm] 'áldozat' stb. A hangsúlytalan [u] előtt nyelvtörténeti okokból mindig palatális mássalhangzó vagy muta-cum-liquida kapcsolat áll (Szigetvári 2016). Ez a magánhangzó sok beszélőnél már csak [w] előtt fordul elő: *value* [váljuw] 'érték', *tribute* [tribjuwt] 'elismerés', *influence* [ínfluwəns] 'befolyás'. Egyéb környezetekben ezt is felváltja az [ə]: *calculus* [kálkjuləs] vagy [kálkjələs] 'kalkulus', *fortunate* [fó:tʃunət] vagy [fó:tʃənət] 'szerencsés'.

Összefoglalva: a hat rövid magánhangzó közül három, [i], [ə], [u], hangsúlylyal és hangsúlytalanul egyaránt előfordulhat, igaz változó gyakorisággal, három viszont, [e], [a], [o], csak hangsúlyosan. A magánhangzó minősége tehát részben eldönti, hogy az adott helyen van-e hangsúly.

2. A magánhangzó-minőség állandósága

Az angol nyelv generatív leírásaiban (pl. Chomsky – Halle 1968) elsődleges szempont, hogy egy szó paradigmájában lehetőleg minden elem hangalakját ugyanabból az alaphangalakból vezessenek le. Erről az elemzők szinte csak akkor mondanak le, amikor nyilvánvalóan lehetetlen, pl. a *sok* és a *több*, vagy az angol *go* 'megy' és *went* 'ment' közötti jelentésbeli kapcsolat ellenére nem lehet elfogadható módon hangtani kapcsolatot felállítani.¹¹ A *go*-t és a *went*-et tehát külön-külön fel kell vennünk a lexikonba.

Ugyan a hangalakjaik meglehetősen különböznek, az *opaque* [əwpejk] 'homályos' és *opacity* [əw pásətiʃ] 'homály' között jelentésbeli és nyelvtörténeti megfontolások alapján hangtani kapcsolatot is feltételez egy generatív elemzés. Ehhez azonban az kell, hogy olyan, ún. lexikális szabályokat állítsunk fel, amelyek kapcsolatba hozzák a példánkbeli [ej]-t az [a]-val (továbbá az [ij]-t az [e]-vel, mint *lenient* [líjniənt] 'könyörületes' *lenity* [lénətiʃ] 'könyörületesség', az [əw]-t az [ə]-vel, mint *south* [sáwθ] 'dél' *southern* [sóðən] 'déli' stb.), valamint a [k]-t a [s]-vel (és a [g]-t a [dʒ]-vel, példa alább). Az első szabályt magánhang-

¹¹ Az ilyen, szuppletívnek nevezett paradigmák történetileg is úgy jönnek létre, hogy különböző szavak részparadigmái kiegészítik egymást: a *go* korábbi múlt ideje helyett egy másik ige, a *wend* múlt idejű alakját, a *went*-et kezdték használni a beszélők, míg a jelen idejű *wend* eltűnt. Ugyanígy a magyar *van* is egy másik ige, a *lesz* alakjait használja például a felszólító-kötő módban (*legyen*), infinitívuszként (*lenni*) vagy *-hat*-tal (*lehet*).

zó-eltolódásnak, a másodikat veláris lágyulásnak nevezi a szakirodalom. Az ilyen lexikális szabályok kizárólag akkor működnek, ha bizonyos toldalékok kerülnek egy szótó után, se toldalékolatlan, se másfajta toldalékkal ellátott szavakban nem. Tehát, míg a lexikális toldaléknak minősülő *-ity* vagy *-ic* előtt a többeli [ej]-ből [a] lesz:¹² *magus* [méjgəs] 'varázsló' *magic* [mádʒik] 'varázslatos'; ez nem történik meg más, nem lexikális toldalék előtt: *make* [méjk] 'csinál' *making* [méjkin] 'csinálva', ahol — példánk ezt is mutatja — a veláris lágyulás is elmarad, az alak nem *[méjsin]. Ráadásul a lexikális toldalékokkal nem minden esetben látjuk a magánhangzó-eltolódást: *base* [béjs] 'alap' *basic* [béjsik] (nem *[básik]) 'alap-'. És ugyanígy a veláris lágyulás is elmaradhat egy amúgy kiváltó lexikális toldalék előtt: *anarchy* [ánəki] 'anarchia' *anarchic* [ənákik] 'anarchikus'. Szótón belül veláris lágyulás sosem fordul elő, ott [ki] is, [si] is ugyanúgy megjelenhet: *kit* 'készlet', *sit* 'ül'.¹³

A lexikális szabályok valójában nyelvtörténeti változásokat kódolnak. Olyan hangváltozások ezek, amelyek több száz éve zajlottak le, de mára rég nem aktívak. A magánhangzó-eltolódás például a középgangol és a modern angol határán folyt (a 15–16. században), ez előtt a *magus*, *make* és *base* szavakban tényleg [a:] állt, ahogy a generatív nyelvtudás a mögöttes alakot feltételezi, és ahogy a helyesírás a mai napig mutatja. A veláris lágyulás pedig még csak nem is az angolban, hanem a kései latinban kezdődött és ez öröklődött a francián keresztül az angolba: az *opacity* vagy a *magic* [i] előtti mássalhangzója már a legkorábbi franciában sem volt [k], illetve [g]. Egy igazi generativista még ennél is meszszebb képes elmenni. Lightner (1978: 18) szerint például kapcsolatot kell feltételeznünk a *cardiac* [ká:dijak] 'szív-' és *heart* [há:t] 'szív', a *gynecology* [gájnikólədʒij] 'nőgyógyászat' és *queen* [kwíjn] 'királynő' vagy a *peril* 'veszély' és *fear* [fi:] 'félelem' párok szóeleji mássalhangzóik között is. Az indoeurópai hangváltozások ismerője a Grimm-törvényeket fedezheti itt fel. Erősen kétséges, hogy a mai angol nyelv fonológiájának a leírásában ilyen tényezők szerepet játszhatnak: a lexikális szabályok a lexikon részei, a fonológiához nincs köztük. Kaye (1995) hosszan érvel amellett, hogy nemhogy a Grimm-törvények, de a késő-latin veláris lágyulás vagy a magánhangzó-eltolódás sem lehetnek fonológiai szabályok. Azaz az *opaque* is és az *opacity* alak is benne van a lexikonban, nem lehet egymásból fonológiailag levezetni őket, a magánhangzó-eltolódás és a veláris lágyulás nem fonológiai szabályok. Azaz az [əwpéjk] és az

¹² Valójában egy mögöttes [a:]-t képzel itt el a generatív fonológia, ami egyfelől eltolódik [ej]-be, másfelől lerövidül [a]-ba.

¹³ Pontosabban váltakozást nem okoz egy feltételezett szótón belüli veláris lágyulás, hiszen itt csak a „lágyult” verzió létezhet: a *circle* [sə:kəl] 'kör' szóeleji [s]-e utoljára a latinban volt [k], ugyanúgy, mint az *opacity*-ban levő [s]. Viszont az utóbbival szemben a *circle*-ben sohasem hallunk [k]-t, ezért itt egy generativista sem feltételez ilyesmit.

[əwpásəti] szavakat külön-külön fel kell vennünk a lexikonba, nem vezethetjük le őket egymásból, vagy egy harmadik, a kiejtésben meg sose jelenő alakból.¹⁴

Ugyan erről Kaye nem beszél, nem más a helyzet a magánhangzó-sorvadással sem. Vegyük például a következő szópárt: *academy* [əkádəmi] 'akadémia' ~ *academic* [ákədémik] 'tudományos'. A két szó közötti kapcsolatot a jelentésük mellett a helyesírás is erősíti, nem véletlen, hogy Chomsky – Halle így fogalmaz: „a mögöttes ábrázolás sok esetben nagyon hasonlít a bevett helyesíráshoz” (1968: 131). Azonban ha összevetjük a két szó hangalakját, azt találjuk, hogy a mássalhangzók azonosak — természetesen az utolsót kivéve — a magánhangzók viszont nem egyeznek meg, kivéve a tő végén, illetve a toldalékban — bár az sem egyértelmű, melyik meddig tart. (2) alatt az azonos hangok közé függőleges, a különbözők közé vízszintes vonalat húztunk.

(2) Az *academy* ~ *academic* hangalaki egyezése

ə	k	a	d	ə	m	i	j
—		—		—			—
a	k	ə	d	e	m	i	k

A generatív elemzés szerint az [əkədəm-] és az [ákədém-] alakot is egy feltételezett, bár az utóbbi néhány száz évben senki által nem ejtett, illetve hallott, mögöttes [akadem-] alakból lehetne levezetni úgy, hogy egyszer ez, másszor az a magánhangzó sorvad [ə]-vé. Vegyük észre azonban, hogy a két szó viszonya hasonlít ahhoz, amit templatikus morfológiának neveznek. Ilyen viszonyokat a sémi nyelvekből ismerünk, ahol egy szó mássalhangzói és magánhangzói, sőt a szón belüli eloszlásuk is külön-külön jelentést hordoznak (pl. arab [madrasa] 'iskola' [madaris] 'iskolák', a [d-r-s] jelenti, hogy a szó a tanulással kapcsolatos, a magánhangzók és a magán- és mássalhangzók eloszlása pedig az egyes- és a többes számot jelzik, a [ma] csak azért azonos, mert egy prefixum). Hasonló helyzetet indoeurópai nyelvekben — köztük az angolban — is találunk, ablaut és

¹⁴ Egyik bírálóm megjegyzi, hogy az [a] ~ [ej] és a [k] ~ [s] váltakozás viszonylagos rendszerességgel előfordul az angolban, ezért is jogos egymásból vagy egy közös ősből levezetni őket. Ez igaz, azonban a [p] ~ [f] váltakozás is ugyanígy előfordul, a már említett példa mellett előhozhatjuk a következőket: *piscine* [písajn] 'hal-' *fish* [fif] 'hal', *paternal* [pətə:nəl] 'apai' *father* [fá:ðə] 'apa', *penta-* [péntə] 'öt-' *five* [fájv] 'öt', *pyre* [pájə] 'máglya' *fire* [fájə] 'tűz', *port* [pó:t] 'kikötő' *ford* [fó:d] 'gázló' stb. Csak annyi a különbség, hogy ezek a párok több évezreddel, a [k] ~ [s] több, mint másfél évezreddel, az [a] ~ [ej]-t tartalmazók viszont több évszázaddal ezelőtt különböztek el egymástól (minőségileg, mennyiségben már szintén jóval korábban). Tehát jól meg kellene indokolnunk, hogy ha ezeket a váltakozásokat különbözőképpen kívánjuk kezelni. Talán még nagyobb probléma, hogy fonetikailag nem plauzibilisek az ilyen váltakozások.

umlaut néven szokás rá hivatkozni, igaz, ezek jellemzően csak egy magánhangzót érintenek: *sit* 'ül' *sat* 'ült', *full* [ful] 'telt' *fill* [fil] 'tölt'. Ahogy az angol *full* és *fill*, úgy a magyar *telt* és *tölt* között is létezik nyelvtörténeti és jelentésbeli kapcsolat. Ennek ellenére kétséges, hogy érdemes volna közöttük szabályalapú hangtani kapcsolatot is feltételezni.

A hangsúlytalan magánhangzók már említett sorvadása kizárólag lexikális toldalékolás esetén fordul elő. Ez már csak azért is így van, mert csak lexikális toldalékok tudják befolyásolni a hangsúly helyét a töben, ahogy azt az *academy* ~ *academic* példáján is láttuk. Ezek szerint tehát egy magánhangzó vagy sorvadt, vagy nem, ezt a fonológia nem tudja befolyásolni.¹⁵

Vannak olyan szavak, amelyeknek egy adott magánhangzója lehet sorvadt és nem sorvadt is, ez a váltakozás azonban együtt jár azzal is, hogy hangsúly esik-e rá. A *direct* [dirékt] (vagy [dərékt]) 'közvetlen' első magánhangzója lehet sorvadt, de a szónak a [dàjrékt] alakja is létezik. Ez utóbbiban viszont hangsúly esik az első magánhangzóra is, amit az bizonyít, hogy előtagként (pl. *direct debit* [dàjrékt débit] 'közvetlen terhelés') erősebb lehet rajta a nyomaték, mint a másodikon. (A [-rèkt]-re ezért tettünk tompa hangsúlyjelet, hogy jelezzük, fonetikailag kevésbé hangsúlyos, mint a két, éles hangsúlyjellel jelölt szomszédja. Az utolsó hangsúly a legerősebb, az első kevésbé, a középső még kevésbé az.) Ez a hangsúlyváltás, amelyet a 4. pontban részletesebben bemutatunk, a hangsúlytalan első magánhangzójú [dirékt]-tel nem fordulhat elő (az [dirékt débit], nem lehet *[dirèkt débit]). Az ilyesfajta változatosság azonban nem rendszerszerű, például a *correct* [kərékt] 'helyes' szónak nincsen elől is hangsúlyos változata, és ezért a *correct answer* [kərékt á:nsə] 'helyes válasz' kifejezésben sem jelenhet meg hangsúly az első magánhangzón. Azaz itt a sorvadt és a nem sorvadt magánhangzójú *direct* egyrészt egyedi, csak erre a szóra jellemző változatosság (mint például az, hogy az *either* 'bármelyik' lehet [ájðə] is, [íjðə] is), másrészt együtt jár azzal, hogy a váltakozó magánhangzóra esik-e hangsúly. Mindebből az következik, hogy fonológiai jelenségek hatására nem változik meg egy angol magánhangzó minősége, a magánhangzó-sorvadás — a magánhangzó-eltolódáshoz és a többi lexikális szabályhoz hasonlóan — nem hangtani jelenség, hanem egy korábbi nyelvállapot maradványa, amit a lexikon őriz. Azaz az [əkádəmi] és az [ákədémik] szavakat külön-külön fel kell vennünk a lexikonba.

¹⁵ Ha javaslatunknak megfelelően az [ə]-t megfosztjuk attól a különleges tulajdonságától, hogy csak hangsúlytalanul fordulhat elő, az [a] ~ [ə] vagy [e] ~ [ə] váltakozást is aggályosabb szinkrón fonológiai folyamatnak tekinteni. Ahogy a magánhangzó-eltolódásban, a sorvadásban is két egyenrangú magánhangzó váltakozik.

3. A hangsúly állandósága

Ugyan az előző pontban elmondottakból már következik, hogy hangsúlyt a fonológia nem tud megváltoztatni, azaz sem egy hangsúlytalan magánhangzót nem tud hangsúlyossá tenni, sem egy hangsúlyosat hangsúlytalanná, néhány speciális esetről még beszélnünk kell.

Az angol szavaknak egy zárt csoportja két alakban fordul elő. Az egyik, az úgynevezett erős alakjuk megfelel a szó fonológiai kritériumainak, a másik, a gyenge alak, nem feltétlenül, ez utóbbi önálló megnyilatkozásként nem is fordulhat elő (Anderson 2011:2004). Az érintett szavak mindegyike egyetlen magánhangzót tartalmazó funkciószó, segédige, névelő, elöljárószó, kötőszó vagy névmás, például *can* [kán] ~ [kən]/[kŋ] 'képes', *have* [háv] ~ [həv]/[əv]/[v] 'befejezettséget jelző segédige', *will* [wil] ~ [wəl]/[əl]/[l]/[l] 'jövő időt, szándékot kifejező segédige', *the* [ðij] ~ [ði]/[ðə] 'a', *of* [óv] ~ [əv] '-nAk', *and* [ánd] ~ [ənd]/[ən]/[ŋ]'és', *you* [júw] ~ [juw]/[jə] 'te/ti' stb.¹⁶ Főnévnek, igének, melléknévnek nincs gyenge alakja. A [kán] hangalak lehet szó, történetesen létezik is ugyanilyen hangalakú főnév/ige 'konzerves doboz(ba csomagol)' jelentéssel, amelynek természetesen nincsen [kən] változata. Ugyan a [kən] is lehetne szó, persze csak akkor, ha a magánhangzója hangsúlyos. Épp ilyen alakú szó nincs, de van például *gun* [gén] 'puska'. Természetesen a [kŋ] már véletlenül sem lehet szó, mert mássalhangzóra nem eshet hangsúly, még ha szótagalkotó is. A [júw] a *you* személyes névmás mellett a *ewe* 'anyajuh' főnév hangalakja is, a [jə] viszont nem szó, nem állhat önmagában, szóvégi magánhangzóra semmiképp nem eshet hangsúly. Ez az alak tehát csak egy másik szón csüngve létezhet, vagy proklitikumként, mint *you know* [jənəw] 'tudod', vagy enklitikumként, mint *see you* [sijjə] 'lát téged'. Egy funkciószó magánhangzója nemcsak elsorvadhat, hanem akár teljesen el is tűnhet úgy, hogy a hátramaradó mássalhangzó még csak nem is szótagalkotó. Erre példa a *have*: *I have got it* [ájhəvgótít]/[ájvgótít] 'megkaptam', vagy a *will*: *you will get it* [júwwəlgétít]/[júwlgétít] 'meg fogod kapni'.¹⁷ Az, hogy egy funkciószónak van-e gyenge alakja vagy nincs, nem jósolható meg, ahogy az sem, hogy ha van, mi a gyenge alak. Az *of* -nak — feljebb láttuk — van, az *off* -nak nincs ([óf] 'el', *[əf]). A *the* -nek az erős [ðij] mellett a gyenge alakja [ði] vagy [ðə], a nőnemű egyes szám 3. személyű személyes névmás *she* -nek viszont az erős [ʃij] mellett a gyenge alakja nem lehet *[jə], csak [ji] vagy [jij]. A 2. személyű birtokos névmás *your* lehet [jó:] és [jə], az egyes szám 1. személyű *my* -nak viszont egyes nyelvváltozatokban csak erős alakja

¹⁶ Figyeljük meg, hogy a [ðij] vagy a [júw] erős alak, a [ði], [juw] viszont gyenge. Tehát nem felesleges egyszerűtagú szavakra is kitenni a hangsúlyjelet, mert az angolban ennek a funkciószavaknál jelentősége van.

¹⁷ Ezt a tényt a helyesírás is rögzíti: *I've got it, you'll get it*

van, [máj], gyenge nincsen, másokban van gyenge is, [mi]/[mij]. Ez tehát a funkciószavaknak egyedi, lexikális tulajdonsága, a gyenge alakokat nem fonológiai szabályok állítják elő.

A lexikálisan több alakú funkciószavak tehát nem képezik ellenpéldáját annak az állításnak, hogy egy angol szó nem veszítheti el a hangsúlyát. Amikor a funkciószó elveszíti a hangsúlyt, akkor már nem szó, hanem klitikum. Ezzel szemben az összetett szavakban ugyan jellemzően az első tag hangsúlya az erősebb, de a második tagé is megmarad, legalábbis a magánhangzó minősége erre utal: *snowman* [snəwmən] 'hóember', *blackboard* [blákbò:d] 'iskolai tábla'. A *postman* [pəwstmən] 'postás' ('posta+ember') nem összetett szó, itt a [mən] toldalék, hiszen ilyen alakú szó, legalábbis 'ember' jelentéssel nincs. A *cupboard* [kəbəd] 'szekrény' pedig egyetlen ragozatlan szótő. Hogy ez a szó eredetét tekintve összetételként indult (*cup* [káp] 'kupa'+*board* [bó:d] 'deszka'), azt ma csak a helyesírása sugallja, sem a hangalakja, sem a jelentése nem enged ilyesmire következtetni.

Nemcsak az áll, hogy egy lexikálisan hangsúlyos magánhangzó hangsúlyos marad, de az is, hogy egy lexikálisan hangsúlytalan magánhangzó sem tud a későbbiekben hangsúlyt szerezni, legalábbis nem fonológiai szabályok által. Erre már a korábbi *correct answer* példája is utal. További példákat és egy látszólagos ellenpéldát a 4. pontban fogok hozni.

4. Többszörösen hangsúlyos szavak

Az imént láttuk, hogy egy összetett szóban mindkét szótő megtartja a hangsúlyát: *snowman* [snəwmən] vagy *blackbird* [blákbò:d] 'feketerigó'. Ha látszólag mégsem, akkor a hangsúlyt elvesztő tag nem szótő többé, hanem toldalék.

A *postman* [pəwstmən] tehát nem összetett szó, hanem egy toldalékoltszótő. A [mán] > [mən] nyelvtörténeti változás egy szótőből toldalékot hozott létre, ugyanez a [bó:d] esetében nem történt meg és szinkrón módon nem is történhet meg.

A *snowman* vagy a *blackbird* egyszerre egy szó és két szó, hiszen két szótő összetételei. Ezt az angol azzal jelzi, hogy az első tag hangsúlya erősebb, mint a másodiké. Ha két szó nem alkot összetett szót, akkor az erősebb hangsúly a második tagon van: *black bird* [blákbò:d] 'fekete madár'. Ez a különbségtétel más nyelvekre, így a magyarra is jellemző: a *feketerigó*-ban a *rigó*-n nincs hangsúly, a *fekete rigó*-ban van, amit a helyesírás mindkét nyelv esetén az egybe-, illetve különírással igyekszik — több-kevesebb sikerrel — jelezni.

Az angol abban viszont különbözik a magyartól, hogy jelentése és története szerint szételemezhetetlen szavakban is megjelenik mindkét hangsúlyminta. A (3)-beli második oszlopban két vagy több szóból álló kifejezéseket találunk. Ezek lehetnek összetett szavak, amelyek többnyire egybe vannak írva, (3a–d, h,

j, l) vagy nem, (3g, k, n), és lehetnek főnévi vagy igei csoportok, akár egy egész mondat, pl. (3p). Az első oszlop párhuzamos szavai viszont kivétel nélkül egyeleműek, legfeljebb lexikális toldalékokat vélhetünk felfedezni némelyikben, pl. (3k, q). Ennek ellenére mindegyik pár hangsúlymintája azonos.

(3) Hangsúlyminták

egy szó	több szó
a. Golan [gəwɫən]	snowman [snəwmən] 'hóember'
b. adverb [ədvdə:b] 'határozószó'	blackbird [blákbə:d] 'feketerigó'
c. record [rékò:d] 'nyilvántartás'	airport [é:pò:t] 'reptér'
d. robot [ráwbòt]	rowboat [réwbəwt] 'evezős csónak'
e. sardines [sà:díjnz] 'szardiniák'	halve beans [hà:vbíjnz] 'babot felez'
f. Pasteur [pàsté:]	black bird [blákbə:d] 'fekete madár'
g. acrobat [ákrəbət] 'akrobata'	vesper bat [véspəbət] 'simaorrú denevér'
h. apricot [éjprəkòt] 'kajsziarack'	chimney-pot [tʃímnijpòt] 'kéményfedő'
i. Cameroon [kàməruwn] 'Kamerun'	greasy spoon [gríjsij spúwn] 'kifőzde'
j. ancestor [ánsəsətə] 'ős'	sandpaper [sándpèjpə] 'smirgli (homok+papír)'
k. amortize [əmə:tàjz] 'amortizál'	alarm clock [əlá:mklòk] 'ébresztő óra'
l. alligator [áligèjtə] 'aligátor'	watercolour [wó:təkələ] 'vízfesték'
m. sempiternal [sèmpitə:nəl] 'örök'	absent-minded [əbsəntmájndid] 'figyelmetlen'
n. accelerate [əksélərèjt] 'felgyorsít'	reception desk [risépəndèsk] 'fogadó-pult'
o. aperitif [əpèrətíf]	remote control [riməwtkəntrewl] 'távírányító'
p. catamaran [kàtəmərán] 'katamarán'	Pat had a plan [pàtədəplán] 'Patnek volt egy terve'
q. semantician [səməntíʃən] 'szemanta'	above-mentioned [əbəvménʃənd] 'fent említett'

A (3) alatt látható összes példában két hangsúlyos magánhangzó van. Azt, hogy ezek közül melyik az erősebb, a több szóból álló kifejezésekben az dönti el, hogy a szavak együtt egy lexikai egységet alkotnak-e, tehát a lexikonból már egységként kerülnek elő (ezt nevezzük összetett szónak) vagy csak mondattani eszközök helyezik őket egymás mellé. Az előbbi esetben a hangsúly jellemzően az első, az utóbbiban az utolsó tagon van. Az első oszlop szavai viszont mind lexikai egységek, ezért itt nem tudjuk megjósolni, hogy a két hangsúly közül

melyik az erősebb. Annyit már láttunk, hogy ha a szót önmagában kiejtve a második hangsúly erősebb, akkor egy rákövetkező, szintén hangsúlyos szó előtt az erősebb hangsúly áttevődik az első hangsúly helyére. A szakirodalom ezt a jelenséget ritmusszabálynak, jambikus megfordításnak vagy hangsúlyeltolódásnak (*rhythm rule*, *iambic reversal*, *stress shift*) nevezi (Lieberman – Prince 1977). Példákat a (4) listában adok. Az átírásban ékezet nélkül hagyott magánhangzók hangsúlytalanok. Az utolsó éles ékezet a legerősebb hangsúly. A korábbi hangsúlyokat tulajdonképpen akár tompa, akár éles ékezettel jelölhetjük: az első erősebb, mint a második (és, ha van, harmadik), de gyengébb, mint az utolsó éles. Az ismétlődő elemeket a ~ jellel jelöljük.

(4) A ritmusszabály

- a. *sardine* [sà:dijn] 'szardínia', ~ *sandwich* [sá:djinsándwidz] '~s szendvics'
police [pəljɪs] 'rendőr', ~ *station* [pəljɪsstéjən] '~örs'
- b. *Pasteur* [pàstə:], *Institute* [pàstə:rínstítjűwt] 'P. intézet'
de Burgh [dəbə:g], *Institute* [dəbə:gínstítjűwt] 'dB. intézet'
- c. *Cameroon* [kàməruwn] 'Kamerun', ~ *English* [kàməruwnínglij] '~i angol'
- d. *sempiternal* [sèmpitə:nəl] 'örök', ~ *god* [sémpitə:nəlgód] '~ isten'
- e. *intercontinental* [íntəkòntinéntəl], ~ *rocket* [íntəkòntinéntəlrókət] '~ rakéta'
- f. *BBC* [bíjbíjsíj], *news* [bíjbíjsijnjúwz] 'BBC hírek'

A ritmusszabály lényege tehát az, hogy a szóban felcseréli a hangsúlyok erősségét: önmagában a *sardine* és *Pasteur* szóban a második magánhangzó hangsúlya erősebb, a *sardine sandwich*-ben, (4a), és *Pasteur Institute*-ban, (4b), viszont mindkét szó első magánhangzóján erősebb a hangsúly — a rájuk következő szóban természetesen még erősebb.¹⁸ Ezzel szemben ha az első magánhangzón egyáltalán nincsen hangsúly, mint a (4a) és (4b) második példáiban, akkor nincs csere, hiszen ha valami lexikálisan nem hangsúlyos, nem is lehet később sem azzá tenni (lásd még *correct answer*). Lexikális toldalékolásnál persze előfordul az is — sőt az a jellemző —, hogy hangsúly kerül egy az előző körben hangsúlytalan magánhangzóra: *Japan* [dʒəpán] 'Japán' *Japanese* [dʒəpəniʒ] 'japán', de ahogy korábban bemutattam, ez a váltakozás lexikális, a lexikonban szerepel a [dʒəpán] is és a [dʒəpəniʒ] is, a váltakozásért nem a fonológia felelős. Más szavaknál már teljesen elbizonytalanodnak a beszélők: *academic* [əkədémik] 'tudományos' *academician* [əkədəmiʃən], vagy [əkədəmiʃən], vagy

¹⁸ Azonban ez is csak addig van így, amíg nem követi egy még erősebb hangsúly: a *sardine sandwich dinner*-ben ('~es vacsora') és a *Pasteur Institute party*-ban ('~beli estély') a korábbi erős hangsúly lesz a leggyengébb, most az első tagé erősebb, az utolsóé még erősebb.

[ákadèmíjən] 'akadémikus'; *electric* [iléktrik] 'elektromos' *electrician* [iléktríjən], vagy [ilèktríjən], vagy akár [èliktríjən], vagy [élèktríjən] 'villanyszerelő'. De ahogy a (3q) példában látjuk, még ebben az esetben sem feltétlenül történik meg a csere: *semantic* [səməntik] 'szemantika' *semantician* [səməntíjən] 'szemanta' (*[sèməntíjən] változat nincs).

A ritmusszabály előidézőjének a hangsúly-ütközést (*stress clash*) szokás tartani: akkor tolódik előre a hangsúly (pontosabban annak csak az erőssége), ha két egymás melletti magánhangzó hangsúlyos. A (4c–f) példák azt mutatják, hogy nehéz pontosan meghatározni, mit jelent itt az „egymás melletti” (l. Varga 2000). Az első tag tetszőleges hosszú lehet és tetszőleges számú hangsúly lehet benne, az ütköző hangsúlyok között állhatnak hangsúlytalan magánhangzók is, a csere akkor is megtörténik: a korábban legerősebb utolsó hangsúly a legelső hangsúlyos magánhangzóra kerül. Ez alól viszonylag következetes kivételnek tűnik az az eset, amikor egy szóban két egymás mellett álló hangsúlyt még egy (vagy több) hangsúlytalan magánhangzó követ: pl. *director's cut* [dàjrèktəzkrét]¹⁹ 'rendezői változat', *November rain* [nəwvémberéjn] 'novemberi eső', *Salvation Army* [sàlvéjənámij] 'Üdvhadsereg', *United States* [jùwnájítidstéjts] 'Egyesült Államok', *Armenian capital* [à:míjnijənkápitəl] 'örmény főváros', *unlimited happiness* [ənlímitid hápijnəs] 'határtalan boldogság' (Szigetvári – Törkenczy 2011, 2013).²⁰ Ezzel kapcsolatban további empirikus kutatásokra van szükség, de tapasztalatom szerint az anyanyelvi beszélők intuíciói itt is sokszor elbizonytalanodnak: az *a semantician's job* 'egy szemanta dolga' vajon [əsəməntíjənzdzób] vagy [əsəməntíjənzdzób]?

Abban azonban egyetértés van, hogy a több szóból álló kifejezésekben hangsúly csak olyan magánhangzóra kerülhet, ami eleve hangsúlyos volt: pl. *princess* [prínsés] 'hercegnő' *princess Di* [prínsèsdáj] 'Diana hercegnő', de *sincere* [sinsí:] 'őszinte' *sincere wishes* [sinsì:wífiz] 'őszinte kívánságok'. Azaz a [sin]-re nem csúszhat át a hangsúly, mert ott lexikálisan nincs hangsúly. És mivel a hangsúlytalan [i] váltakozhat [ə]-vel, a hangsúlyos pedig nem, a *sincere* ejthető [sənsí:] -nek is, a *princess* viszont nem lehet *[prənsés]. Amennyiben egy két magánhangzós szóban a másodikik van az erős hangsúly, az első pedig [e], [a] vagy [o], akkor a ritmusszabály mindenképp előidézi a hangsúlyváltást: *Baghdad* [bàgdád] ~ *Baghdad airport* [bàgdàdé:pò:t] '~i repülőtér', *Beirut* [bèjrúwt] ~ [béjrùwt-], *Bombay* [bòmbéj] ~ [bómbèj-] (a két utóbbi példában az

¹⁹ Érdekeség, hogy az online Cambridge szótár (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/director-s-cut>) a mi átírásunkat adja, de ejteni már [diréktəzkrét]-öt ejt. Ebben természetesen még kevésbé válthat a hangsúly helyet: ha az első magánhangzó hangsúlytalan, nem válhat hangsúlyossá.

²⁰ A *Westminster* [wèstmíntə] *Westminster Abbey* [wèstmíntərábij] 'W. apátság' azért nem ellenpélda, mert önmagában is létezik a [wèstmíntə] alak.

airport betoldását az olvasóra bízom). Ez is azt bizonyítja, hogy ezekre a magánhangzókra mindenképp hangsúly esik.

Mivel az azonos hangsúlymintájú egy és több szóból álló szerkezetek ugyanúgy viselkednek a ritmusszabály szempontjából, a korábban említett különbség a *blackbird* [blákbò:d] 'feketerigó' és a *black bird* [blákbò:d] 'fekete madár' között semlegesülhet. Ugyanúgy ejtjük például a *black()bird's nest* [blákbò:dznést] szócsoporthoz, akár a 'feketerigó' akár a 'fekete madár fészke'-ről van szó. Ez a magyarban is így van: míg a *Fekete Péter* nevű kártyajáték nevében a *Péter*-en nincs hangsúly, egy ilyen nevű emberében azonban van, addig az a *Fekete Péter doboza* szerkezetben egyik esetben sincs, mindkét esetben a *Fe*- és a *do*- hangsúlyos csak (Varga 1994).

Az olyan szavakban, amelyekben legalább három hangsúly van és közülük, ha a szót önmagában ejtjük, az utolsó a legerősebb (ilyen az *intercontinental*, (4g), és a *BBC*, (4h)),²¹ a középső hangsúly sosem lehet erősebb sem az elsőnél, sem az utolsónál. Ennek ellenére hangsúlyosnak kell tekintenünk, mert bármilyen magánhangzó állhat itt (az *intercontinental*-ben például [o]), nem csak a hangsúlytalan helyzetre jellemző trió ([i], [ə], [u]). Ezen túl egy olyan szó, mint a *BBC* tulajdonképpen három szóból áll, egy betű neve egy szó, tehát a középső *B* mint szó szükségképpen hangsúlyos, és a hangsúlyát nem veszítheti el. Ugyanez a helyzet egy mondatban is: *Jack loves Jill* [dʒákləvzdʒíl] 'Jack szereti Jillt'. Ezért tehát ugyan ezekre a középső magánhangzókra jellemzően nem esik mondathangsúly, vagyis soha nem lehetnek erősebben hangsúlyosak, mint akár az előttük, akár az utánuk álló hangsúlyos magánhangzó, mégis hangsúlyosnak kell tekintenünk őket. Mindez teljesen párhuzamos a több szóból álló kifejezésekkel (mint a *black bird's nest*), ahol szintén hangsúlyosnak tekintjük a középső tagot — mert szó —, jóllehet ebben a szerkezetben sosem lehet rajta a legerősebb hangsúly.

Ugyanez érvényes a főhangsúly utáni hangsúlyokra: pl. *atoll* [átòl], *alcohol* [álkəhòl] 'alkohol', *Aristotle* [áristòtəl] 'Arisztotelész', *aristocrat* [áristəkrət] 'arisztokrata'. Mint korábban láttuk, a brit és az amerikai hagyomány egy része eltérően kezeli az ilyen szavakat, az előbbi nem, az utóbbi viszont hangsúlyosnak tekinti ezeket a magánhangzókat. Az előbb bemutatott érvek itt is állnak. Először is, épp ilyen hangsúlymintákat találunk összetett szavakban: *A-bomb* [éjbòm] 'atombomba', *afterthought* [á:ftəθò:t] 'utógondolat', *Adam's apple* [ádəmzàpəl] 'ádámcsutka', *adding machine* [ádiŋməʃijn] 'pénztárgép'. Ezeknek

²¹ Nem csak betűszavakat találunk ebben a csoportban. Az egytagú példákban a legerősebb hangsúly bármelyik magánhangzón lehet, az elsőn: *adumbrate* [ádəmbrejt] 'felvázol', *demarcate* [díjmà:kèjt] 'lehatárol'; a másodikon: *asbestos* [àzbéstòs] 'azbeszt', *transvestite* [trànzvéstàjt] 'transzvesztita'; vagy a harmadikon: *chimpanzee* [tʃimpànzi] 'csimpánz', *expertise* [èkspè:tíjz] 'szakértelem'.

második tagján lexikális hangsúly van. A magánhangzó minősége is arra utal, hogy ezek a magánhangzók (a tompa ékezetesek) hangsúlyosak, legalábbis ha elfogadjuk, hogy az [e], [a], [o] mindig hangsúlyos. A harmadik érvet az ilyen magánhangzók előtti mássalhangzó adja, erre a következő pontban térünk rá.

Említettem korábban, hogy valójában szinte bármelyik magánhangzóra eshet hangsúly. Ehhez az kell, hogy valamilyen félreértést tisztázzunk vagy előre igyekezzünk elkerülni. Magyar példánk esetében ha a tárgyalási univerzumunkban van egy Fekete János is, és fennáll a félreértés veszélye, akkor az *a Fekete Péter doboza* szerkezetben a *Péter*-re fog a legerősebb hangsúly esni. Ugyanígy, ha kiderül, hogy valaki a *black*(*bird*-öt mondjuk *black word* [blàkwé:d] 'fekete szó'-nak értette, akkor a *bird*-re kerül a hangsúly, akár feketerigóról, akár fekete madárról, akár bármelyiknek a fészkeről van szó. Az ilyen kontrasztív hangsúly témánk szempontjából azért érdektelen, mert mindent felülír, akár teljesen hangsúlytalan magánhangzóra is tehet hangsúlyt, ha az az ellenpontosítás fókusza. Például az *it's not working, but it's workable* 'nem működik, de működhet' mondatban a két egymással szembeállított szó csak az egyébként hangsúlytalan toldalékában különbözik. Ezért a másodikat ejthetjük [wə:kébəl]-nek, a hangsúlyt egy lexikálisan hangsúlytalan, a hagyományos szóhasználat szerint sorvad magánhangzóra téve.²² (Ugyanígy a magyar mondatban is hangsúlyozható a *-het* (Kálmán – Nadasdy 1994: 413).) Akár még az is előfordulhat, hogy az itt nyelvtörténetinek beállított sorvadást is „visszacsinálja” a beszélő. Ha fennáll a veszélye, hogy félreértődik a *current* 'áramlat' és *currant* 'ribizli' valamilyen szövegkörnyezetben, hiszen alapesetben mindkettőt [kérənt]-nek ejtjük, a nyelvtörténeti sorvadás felszámolta a különbséget közöttük, akkor az első ejthető [kàrént]-nek, a második [kèránt]-nek, mintegy betűzéssel megkülönböztetve őket.

5. A hangsúlyra utaló egyéb jelek

Többször is utaltam már rá, hogy a hangsúlyos magánhangzó előtti mássalhangzóra is más szabályok vonatkoznak, mint a hangsúlytalan előttire. Itt nincs alkalmunk a mássalhangzókat érintő leníciós folyamatok teljességét áttekinteni, ezért ezek közül csak egyről, az ú.n. lebbentésről (*flapping*) lesz szó. A koronális mássalhangzók utáni [j] törlése is érzékeny a hangsúlyra, ezt a második alpont mutatja meg. A hangkivétel és a hangsúlytalan [juw] és [ju] váltakozása is azon múlik, hogy a következő magánhangzó hangsúlyos-e, ezekre is kitérünk.

²² Nem anyanyelvi intuícióm szerint ezt egy szóvégi [ə]-vel nem lehet megcsinálni, az ilyenkor kötelezően megnyúlna: *she's not an employee, but an employer* [implojé:] (*[implojé]) 'ő nem munkavállaló, hanem munkaadó'.

5.1. A lebbentés

Az amerikai és az ír angolra jellemző, de a britben is megjelenő folyamatban a [t] és a [d] különbsége eltűnhet, mivel hangsúlytalan magánhangzó előtt, magánhangzó és néhány szonoráns mássalhangzó után mindkét mássalhangzóból [r] lesz: pl. *utter* [átə] > [érə] 'kimond', *udder* [édə] > [érə] 'tőgy'. A szóvégi esetektől eltekintve (ezekről l. pl. Balogné Bérces 2008) a lebbentés csak hangsúlytalan magánhangzó előtt fordulhat elő: *Catullus* [kətələs] (*[kərələs]), *maternal* [mətə:nəl] (*[mərə:nəl]) 'anyai'.

Abból, hogy nem lehetséges a lebbentés az olyan szavakban, mint *atoll* [átəl], *latex* [léjtəks], *Wotan* [vəwtən], azt a következtetést kell levonnunk, hogy ezekben a második magánhangzó is hangsúlyos. A magánhangzó minőségére nem hivatkozhatunk, ugyanis ez a különbség olyan magánhangzók előtt is megjelenhet, ahol a magánhangzó azonos: *city* [sítij] > [sírij] 'város', de *suttee* [sétij](*[sérij]) 'máglyahalált haló hindu özvegy', *magnetic* [màgnétik] > [màgnérik] 'mágneses' de *magnetism* [màgnətizəm] (*[màgnərizəm]) 'mágnesség'.²³ A *suttee*-nek van még ma is véghangsúlyos változata is: [sətíj], a szavak angolosításának egyik eszköze az, hogy a hangsúlyt egy korábbi magánhangzóra toljuk át. Ez olyannyira így van, hogy a *city*-ben is ez korábbi szóvégi hangsúly tolódott át az első magánhangzóra. De mivel ez jóval korábban történt, mint a *suttee*-ben, ami még ma is váltakozik, a *city*-ben már nincs nyoma a szóvégi hangsúlynak. Ennek az utolsó magánhangzója tehát teljesen hangsúlytalannak számít, és az előtte álló [t] lebbenthető. Ugyanezt a különbséget hosszabb szavakban is megfigyelhetjük: *cavity* [kávətij] > [kávəri] 'üreg', de *manatee* [mánətij] (*[mánəri]) 'lamantin'. Természetesen a *manatee*-nek is van [mànətíj] alakja is, és a franciából való átvételekor a *cavity*-nek is a végén volt a hangsúly.²⁴

5.2. A [j]-törlés

Egy másik, a hangsúlyra szintén érzékeny folyamat a [j]-törlés. Mivel itt is semlegesülésről, egy szembenállás felszámolásáról van szó, meglepő, hogy a törlés épp ott a gyakoribb, ahol kevésbé várnánk, hangsúlyos magánhangzó előtt

²³ Annak, hogy a lebbentés lehetetlen a *magnetism*-ben van olyan értelmezése is, hogy ez csak hangsúlyos magánhangzó után történhet, hangsúlytalan után nem (Bye and de Lacy 2008: 197). Azonban nincs lebbentés az *autism* [ót:tizəm] (*[ót:rizəm]) 'autizmus' szóban sem — míg az *auto* [ót:təw] vagy [ót:rəw]-ban van —, azt kell gondolnunk, hogy az *-ism*-beli [i] hangsúlyos.

²⁴ Figyeljük meg, hogy az angol helyesírás szó végén viszonylag következetesen *-y*-nal (illetve *-ie*-vel: *brownie* [bráwnij], ritkábban *-e*-vel: *acme* [ákmij] 'tetőpont') jelöli a hangsúlytalan és *ee*-vel a hangsúlyos [ij]-t.

(Szigetvári 2016). Számunkra itt csak annyi érdekes, hogy ez is megkülönbözteti a hangsúlyos és a hangsúlytalan magánhangzókat. A jelenség még azzal bonyolódik, hogy a nem törölt [j]-k palatalizálhatják is az előttük álló alveoláris obstruens (pl. *tube* 1: [tjúwb], 2: [tjúwb], 3: [túwb] 'cső'). Az 1. és 2. kiejtésben úgy vesszük, hogy van [j], jöllehet a 2.-ban szigorúan nézve nincs, a 3.-ban, bár hogyan nézzük, nincs.

A [j]-törlés csak mássalhangzó után fordul elő. Nem koronális (labiális, veláris, glottális) mássalhangzók után az angol ismertebb változataiban marad a [j]: *puma* [pjúwmə], *few* [fjúw] 'néhány', *music* [mjúwzik] 'zene', *cube* [kjúwb] 'kocka', *hue* [hjúw] 'színárnyalat'. Koronális mássalhangzók után, hangsúlyos magánhangzó előtt az amerikai angolban szinte minden [j] eltűnt: *tube* [túwb] 'cső' (vö. brit [tjúwb]/[tjúwb]), *dew* [dúw] 'harmat' (vö. brit [djúw]/[dʒúw]), *nude* [núwd] 'meztelen' (vö. brit [njúwd]/[núwd]), *suit* [súwt] 'öltöny' (vö. brit [sjúwt]/[súwt]), *lewd* [lúwd] (vö. brit [ljúwd]/[lúwd]).²⁵ Ha a hangsúlytalan magánhangzók előtti helyzetet nézzük, akkor jóval kevesebb esetben látunk [j]-törlést: *virtue* [və:tʃu] 'erény', *schedule* [skédʒuwl] 'menetrend', *Danube* [dánjuwb] 'Duna', *value* [váljuw] 'érték'. Ezért, legalábbis bizonyos mássalhangzó+[j] kapcsolatok elárulják, hogy az utánuk álló magánhangzó hangsúlyos-e: a *value* nem lehet *[váluw], a *virtue* *[və:tuw], a *schedule* *[skéduwl], vagyis itt az utolsó magánhangzó hangsúlytalan, az *absolute* [ábsəlüwt] 'abszolút', *institute* [ínstitüwt] 'intézet', *residue* [rézidüw] 'maradék' utolsó magánhangzója viszont ezek szerint hangsúlyos. Ez a teszt nem koronális mássalhangzók esetén persze nem használható, azt nem árulja el, hogy az *argue* [á:gjuw] 'érvel' vagy a *Montague* [móntəgjuw] utolsó magánhangzója vajon hangsúlyos-e, vagy hangsúlytalan.

5.3. Hangkivetés

További szegmentális jele a hangsúlynak, illetve hiányának a magánhangzó-törlés. Csak hangsúlytalan magánhangzó törölhető és szinte kizárólag csak hangsúlytalan magánhangzó előtt történhet ez meg: *separate* [sépəɾət] >[séprət] 'külön', de *separate* [sépəɾèt] (*[séprèt]) 'elkülönít'. A hangkivetést az is korlátozza, hogy milyen mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat áll a kivetendő magánhangzó előtt és után, de ezekkel a szabályokkal itt nem foglalkozunk.

²⁵ Láthatjuk, hogy a koronális utáni [j]-törlés folyamata már a brit angolban is elindult. Az alveoláris obstruens és [j] kapcsolatok palatálissá olvadhatnak össze: [tjúwb], [dʒúw], *assume* [əs(j)úwm] vagy [əʃúwm] 'felvesz', *presume* [priz(j)úwm] vagy [prizúwm] 'feltételez'. Az amerikai változatban is megmenekült néhány szóban az előtte álló obstruensbe korábban beleolvadó [j]: *sure* [ʃúr] 'biztos', *sugar* [ʃúgər] 'cukor', *mature* [mətʃúr] 'érett'

A *separate* esetén két jelentésében összefüggő szó, egy melléknév és egy ige különbözik abban, hogy az utolsó magánhangzójuk hangsúlytalan vagy hangsúlyos. Más esetekben ugyanannak a szónak van több lehetséges hangalakja, és ezek is következetesen mutatják, hogy hangkivetés csak hangsúlytalan magánhangzó előtt történhet: *Lebanon* [lébənən], [lébənən], [lébənən] (de *[lébənən]) 'Libanon', *Lancelot* [lá:nsələt], [lá:nslət], [lá:nsələt] (de *[lá:nslət]). Elenyésző az olyan esetek száma, ahol egy nyilvánvalóan nem hangsúlytalan magánhangzó előtt találunk hangkivetést: *interest* [intərəst], [intrəst], [intərəst], és — meglepő módon — [intrəst] 'érdek' (Wells 2008).²⁶

Ahogy a lebbentés esetén, itt is találunk azonos minőségű magánhangzó előtt eltérő kimenetelű helyzeteket. A *family* [fáməlij] 'család' legelterjedtebb ejtése ma a hangkivetéses [fámlij], ezzel szemben a *jubilee* 'jubileum', aminek a leggyakoribb alakja a [dʒúwbəlij], de még előfordul a korábbi [dʒúwbəlij] is, nem lehet *[dʒúwblij]. Az ilyen esetekben a szóvégi tompa hangsúlyjel tulajdonképpen a hangkivetés, lebbentés lehetetlenségét is jelzi.

5.4. A hangsúlytalan U megjelenése

Az utolsó jelenség, amit itt megvizsgálunk, a hangsúlytalan [u]-val kapcsolatos. Korábban láttuk, hogy ez a magánhangzó eltűnőben van, a [w] előtti előfordulásaitól eltekintve mindenütt felváltja az [ə] (*calculus* [kálkjuləs] vagy [kálkjələs] 'kalkulus').

A hangsúlytalan helyzetben álló [uw] ezzel szemben egyelőre stabil. Viszont hangsúlytalan magánhangzó előtt nem állhat hangsúlytalan [uw]: *postulate* [póstjulət] (*[póstjuwlət]) 'posztulátum'. Hangsúlyos magánhangzó előtt a [w] kieshet, de maradhat is: *postulate* [póstjuwləjt], [póstjuləjt] 'posztulál', és természetesen ha kiesik a [w], az [u]-t is felválthatja az [ə]: [póstjələjt].

Ezek szerint abból, hogy a *botulism* [bótjuwlizəm] (vagy [bótjulizəm] vagy [bótjəlizəm]) 'botulizmus' szóban állhat [w], a *botulin* [bótjulin] (vagy [bótjəlin]) 'botulotoxin' szóban pedig nem, levonhatjuk a következtetést, hogy az első szó [i]-je hangsúlyos, a másodiké viszont hangsúlytalan.²⁷ Várakozásainknak megfelelően a *botulism* [i]-je nem válhat [ə]-vé, hiszen hangsúlyos, a *botulin*-é viszont igen, ez a szó ejthető [bótjulən] vagy [bótjələn] alakban is, mert a hangsúlytalan [i]-t felválthatja az [ə].

²⁶ Az egyik bírálóm hívja fel a figyelmet egy további esetleges ellenpéldára, Desirée Annette Weekes művésznévére: *Des'ree* [dézrej]. A kérdés az, van-e ennek a névnek ezzel váltakozó [dézərej] alakja is.

²⁷ Az *-ism* [i]-je már a *magnetism*, *autism* esetén is hangsúlyosnak bizonyult. A *botulism*-ben és általában az *-ism* végű szavakban Wells (2008) is jelöl az [i]-n hangsúlyt. Jones (1917) és Gimson (1977) még nem.

6. A főhangsúly utáni hangsúly

Többször is utaltam rá, hogy az angol hangsúlyjelölésnek két hagyománya van, a britnek (B) címkézhető nem jelöli a főhangsúly utáni hangsúlyokat, esetenként utalva arra, hogy a magánhangzó-minőség úgyszólván elárulja, hogy ott van valami (Wells 1990: 80), az amerikai (A) szerzők egy része viszont igen: *atoll* A [átòl], B [átol], *absolute* A [ábsə̀lùwt], B [ábsə̀luwt] 'abszolút', *aristocrat* A [áristə̀kràt], B [áristə̀krat] 'arisztokrata'. A két átírás oka tehát nem kiejtésbeli különbség, hanem két különböző átírási hagyomány. Mi szól az egyik és mi a másik mellett?

A B hagyomány kétségtelen előnye, hogy egyszerűvé teszi a legerősebb hangsúly megtalálását: az utolsó az. Ha a főhangsúly utáni hangsúlyokat nem tekintjük hangsúlyosnak, akkor triviálisan az utolsó hangsúly a főhangsúly. Az is igaz, hogy fonetikailag nem sok különbség van egy főhangsúly utáni hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzó között: a *botulin* és a *botulism* [i]-je csak akkor és abban különbözik, hogy az első ejthető [ə]-nek. Azonban a B hagyomány nem tud magyarázatot adni az előző pontban bemutatott négy jelenségre: (a) hogy miért nincsen lebbentés például az *atoll*-ban, amikor az *atom* [átəm] > [árəm] esetében ez lehetséges; (b) hogy miért nincsen [j]-törlés a *value* [váljuw] 'érték' szóban, amikor az *absolute*-ban ez lehetséges (sőt mára szinte kötelező); (c) hogy miért nem találunk hangkivetést a *separate* igében ([sé̀pə̀rejt]), miközben a *separate* melléknévben ez lehetséges ([sé̀pə̀rət] vagy [sé̀prət]); továbbá (d) hogy miért lehet a *postulate* igében [juw], míg a főnévi változatában nem. Ezeket a jelenségeket nem minden esetben lehet a magánhangzó minőségére fogni, hiszen láttunk olyan példákat (*city–suttee*, *magnetic–magnetism*, *cavity–manatee*, *botulin–botulism*), ahol azonos minőségű magánhangzók előtt eltérő viselkedést találunk.

A főhangsúly utáni hangsúlyok, mint láttuk, két folyamat eredményeképp jönnek létre. Egyrészt angolosabb, ha egy szónak az elején van a hangsúly: *champagne* [šə̀mpéjn] vagy [šə̀mpèjn] 'pezsgő', *garage* [gə̀rá:ʒ], [gə̀rà:ʒ] vagy [gə̀ridʒ] 'garázs'. Az óangolban kevés kivétellel minden szó első magánhangzója volt hangsúlyos, ezt a rendszert az angolt a 11. századtól kezdve érő francia hatás, valamint a latin hatása bontotta meg (Dresher – Lahiri 1991, 2005). Másrészt a ritmusszabály számtalan esetben egy szó első hangsúlyát teszi az adott szón belül erősebbé: *sardine* [sà:di:n] *sardine sandwich* [sà:di:nsə̀ndwidʒ] 'szardiniás szendvics'. Nem lenne nagyon meglepő, ha ennek a mintának a hatása lenne az, hogy sok angol szóban a ritmusszabály nélkül is a főhangsúly nem az utolsó, hanem egy korábbi hangsúlyos magánhangzóra esik: pl. *praline* [prá:li:n] 'praliné'.

7. Összefoglalás

A következő állításokat próbáltam meg alátámasztani ebben a cikkben:

1. a hangsúly hiánya korlátozza az adott helyen lehetséges magánhangzók körét: hangsúllyal bármelyik magánhangzó előfordulhat, hangsúlytalanul azonban csak három: [i], [ə], [u];
2. a hangsúly állandó: egy lexikálisan hangsúlytalan magánhangzó nem válik hangsúlyossá, egy lexikálisan hangsúlyos magánhangzó nem válik hangsúlytalanná;
3. a 2. pontból következik, hogy a magánhangzók minősége is állandó: a magánhangzó-minőséget változtató szabályok, a magánhangzó-eltolódás és a magánhangzó-sorvadás, nem szinkrón hangtani szabályok;
4. a 2. pontból az is következik, hogy a szavakban a hangsúlyos magánhangzók a lexikonban meg vannak jelölve;
5. a fonetikailag skaláris hangsúly fonológiailag bináris: vagy hangsúlyos egy magánhangzó vagy nem.

Egy többtagú kifejezésben a főhangsúly helyét morfológiai feltételek határozzák meg: *bláckbird*, de *blàck bírd*. Egy egytagú szóban viszont csak úgy tudjuk, hogy melyik a főhangsúly, ha az utána jövő hangsúlyokat nem, vagy más-hogyan jelöljük: *atoll* [átol] vagy [átòl]. Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy itt viszonylag nagy változatosságot találunk: *champagne* [ʃàmpéjn] vagy [ʃàmpèjn] 'pezsgő', *vaccine* [vàksíjn] vagy [vaksijn] 'oltóanyag', *magazine* [màgəzíjn] vagy [mágəzíjn], további példákat már feljebb is láttunk.

Ugyanakkor az, hogy a főhangsúly kijelölését nem a fonológia, hanem a morfológia, esetleg a szintaxis végzi — sőt a 4. pont végén láthattuk, hogy ezt még pragmatikai szempontok is befolyásolhatják —, arra utal, hogy elég, ha a fonológia azokat a magánhangzókat jelöli meg, amelyekre eshet a főhangsúly. Ez viszont bináris: egy magánhangzó vagy meg van jelölve (tehát hangsúlyos), vagy nem (tehát hangsúlytalan).

Irodalom

- Anderson, S. R. (2011), Clitics. In: van Oostendorp, M. – Ewen, C. J. – Hume, E., – Rice, K., (eds.), *The Blackwell Companion to Phonology*, volume 4: 2002–2018. Wiley-Blackwell.
- Balogné Bérces, K. (2008), *Strict CV phonology and the English cross-word puzzle*. VDM Verlag, Saarbrücken.
- Bolinger, D. (1986), *Intonation and its Parts: Melody in Spoken English*. Edward Arnold, London.
- Burzio, L. (1994), *Principles of English Stress*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bye, P. – de Lacy, P. (2008), Metrical influences on fortition and lenition. In Brandão de Carvalho, J. – Scheer, T. – Ségéral, P. (eds.), *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York. 173–206.
- Chomsky, N. – Halle, M. (1968), *The Sound Pattern of English*. Harper & Row, New York.
- Dresher, E. B. – Lahiri, A. (1991), The Germanic foot: Metrical coherence in Old English. *Linguistic Inquiry*, 22: 251–286.
- Dresher, E. B. – Lahiri, A. (2005), Main stress left in Early Middle English. In: Fortescue, M. – Jensen, E. S. – Mogensen, J. E. – Schøsler, L., (eds.), *Historical Linguistics 2003. Selected Papers from the 16th International Conference on Historical Linguistics*, Copenhagen, 10–15 August 2003. John Benjamins, Amsterdam. 75–85.
- Giegerich, H. J. (1992), *English Phonology: An introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gimson, A. C. (1977), *Everyman's English Pronouncing Dictionary* (14th ed.). Dent, London.
- Halle, M. – Vergnaud, J.-R. (1987), *An Essay on Stress*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Halácsy, P. (2003), Szószablya. <http://szotar.mokk.bme.hu/szoszablya/>.
- Hayes, B. (1995), *Metrical stress theory: principles and case studies*. University of Chicago Press, Chicago.
- Jones, D. (1917), *An English Pronouncing Dictionary*. J. M. Dent & Sons, London.
- Jones, D. (1960), *An Outline of English Phonetics* (9th ed.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Kálmán, L. – Nádasdy, Á. (1994), A hangsúly. In: Kiefer, F. (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 393–467.
- Kaye, J. (1995), *Derivations and interfaces*. Longman, London & New York. 289–332.
- Kenyon, J. S. – Knott, T. A. (1953), *A Pronouncing Dictionary of American English*. Merriam-Webster, Springfield, Mass.
- Ladefoged, P. (1975), *A course in phonetics*. Harcourt Brace, Orlando.
- Liberman, M. – Prince, A. (1977), On stress and linguistic rhythm. *Linguistic Inquiry*, 8(2): 249–336.
- Lightner, T. (1978), Generative phonology. In: Dingwall, W. O. (ed.), *A Survey of Linguistic Science*. Greylock Publishers, Stanford, CT. 1–32.
- Lindsey, G. (2012), The British English vowel system. <http://englishspeechservices.com/blog/british-vowels/>.

- Merriam-Webster (2019), Merriam-Webster.com Dictionary. Merriam-Webster Inc., Springfield, Mass.
- Sweet, H. (1900), *A New English Grammar: Logical and Historical*. Clarendon Press, Oxford.
- Szigetvári, P. (2015), The death of centring diphthongs in British English. In: Bloch-Rozmej, A. – Bondaruk, A. – Prażmowska, A. (eds.), *Spotlight on Melody and Structure in Syntax and Phonology*. Wydawnictwo KUL, Lublin. 287–303.
- Szigetvári, P. (2016), The curious case of Cj clusters in English. *The Even Yearbook*, 12:93–105.
- Szigetvári, P. (2017), Az angol magánhangzó-rendszer egyszerűbb, mint gondolnánk. *Nyelvtudományi Közlemények* 113:167–191.
- Szigetvári, P. (2018), Stressed schwa in English. *The Even Yearbook*, 13:81–95.
- Szigetvári, P. (2019), Ami erős és ami csak annak látszik: Az angol zörejhangkapcsolatok új elemzése. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XXXI: 335–362.
- Szigetvári, P. – Törkenczy, M. (2011), A thistle, or how to tell a reduced vowel. In: Gárdos, B. – Ruttkay, V. – Timár, A. (eds.), *Rare Device: Writings in Honour of Ágnes Péter*. Department of English Studies, Eötvös Loránd University, Budapest. 503–513.
- Szigetvári, P. – Törkenczy, M. (2013), Szardiniás szendvics: Ilyen, olyan — amolyan? In: Frank, T. – Károly, K. (szerk.), *Az angol tudománya*. Eötvös Kiadó, Budapest. 262–270.
- Upton, C. (szerk), (1995), *Concise Oxford English Dictionary* (9th ed.). Oxford University Press, Oxford.
- Varga, L. (1994), Rhythmic stress alternation in Hungarian. *The Even Yearbook* 1994. 233–254.
- Varga, L. (2000), Approaches to rhythmical variation in English. *The Even Yearbook*, 4:153–178.
- Wells, J. C. (1982), *Accents of English*. Cambridge University Press.
- Wells, J. C. (1990), Syllabification and allophony. In: Ramsaran, S. (ed.), *Studies in the Pronunciation of English: A commemorative volume in honour of A. C. Gimson*. Routledge, London. 76–86.
- Wells, J. C. (2008), *Longman Pronunciation Dictionary* (3rd ed.). Pearson/Longman, Harlow.